

THE USAGE OF +LIG, +LUG SUFFIX WITH
ADJECTIVES IN OLD UIGHUR TEXTS¹

Eski Uygurca Metinlerde +Ilg, +IUg Ekinin

Sıfatlarda Kullanımı

Engin ÇETİN²

Abstract

Suffixes of +Ilg and +IUg were commonly used since oldest period of Turkish language. As is known, the most basic function of these suffixes is to refer the presence of any object, entity or concept. In this aspect, these suffixes produce the words oftenly used as adjective by being added on nouns. However these suffixes, reveals by a different use. Similar use of this suffix appeared in *Kutadgu Bilig* partially. Not only in other periods of Turkic linguistic history but also in Uighur, these words were used as adjectives usually: *ayyg* "bad, evil"; *edgü* "good"; *meñü* "endless, immortal", etc. In addition, these adjectives were used with +Ilg, +IUg and had same meanings: *ayıglıg* "bad, evil"; *edgülig* "good"; *meñülig* "endless, immortal", etc. *bilge biliglig bolu tüketmiş erip birle yana yorsar on ayıglıg kılınçıg alku nomlarıg ukmakı ugrnta alku uzanmak edremliġ atası arıg ermeki ugrnta tuggalı bolmuş erip (Sho. 9); ol kamag burkanlar barça tınlıglarıg edgülig meñilig kılğalıg üçün bo daranı nomug yarlıkadılar (AY 356/2); meñü meñü ornagın bolup özüm meñülig :: ertükteg nom tatıgın üzüksüzin ol meñig üküş tınlıgka üledim (AY 368/7)...* In this paper, we will examine the function of these suffixes where they were unspecified previously and we will seek answers to the following questions:

- Why was this function needed in Uighur and partly Karakhanid?
- Were there differences in meaning and context between two languages?
- Was there any affect on the Uighur period translations on their usage?

Keywords: Old Uighur, Adjectives, the suffix +Ilg, +IUg

Özet

+Ilg, +IUg eki Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Bilindiği gibi, bu ekin en temel işlevi bir varlığa, kavrama, nesneye ait bulunma bildirmesidir. Bu yönüyle ek, isimler üzerine gelerek çoğunlukla sıfat görevinde kullanılan sözler üretir ancak, ekin yapılan çalışmalarda üzerinde çok durulmayan farklı bir işlevi de gözlenmektedir. Bu kullanım özelliğini *Kutadgu Bilig*'de de kısmen görmekteyiz. Eski Uygurcanın Budhist ve Manihaist çevreye ait metinlerinde, Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi, *ayyg* "kötü, fena"; *edgü* "iyi"; *meñü* "sonsuz, ebedi" vb. sıfatlar, genel olarak eklessiz biçimleriyle kullanılmaktayken kimi zaman bu sıfatların *ayıglıg* "kötü, fena"; *edgülig* "iyi"; *meñülig* "sonsuz, ebedi" örneklerindeki gibi, +Ilg, +IUg ekli kullanımlarına da rastlanmaktadır: *bilge biliglig bolu tüketmiş erip birle yana yorsar on ayıglıg kılınçıg alku nomlarıg ukmakı ugrnta alku uzanmak edremliġ atası arıg ermeki ugrnta tuggalı bolmuş erip (Sho. 9); ol kamag burkanlar barça tınlıglarıg edgülig meñilig kılğalıg üçün bo daranı nomug yarlıkadılar (AY 356/2); meñü meñü ornagın bolup özüm meñülig :: ertükteg nom tatıgın üzüksüzin ol meñig üküş tınlıgka üledim (AY 368/7)...* Bu çalışmada, Eski Uygurcanın farklı metinlerinde

¹ Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince desteklenen BEK 7053 kodlu proje kapsamında hazırlanmış, 21-23 Eylül 2016 tarihinde Varşova'da düzenlenen Dördüncü Uluslararası Türkoloji Kongresi'nin 22 Eylül tarihli Türk Dilleri konulu IX. Oturumunda sözlü olarak sunulmuştur. Daha sonra genişletilip geliştirilerek makale formatında yayımlanmıştır.

² Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, e-posta: ecetin@cu.edu.tr

tespit edilmiş olan ve daha önce bu kullanım özelliğine değinilmeyen sıfatlarda +*lg*, +*lUg* ekinin kullanımına ilişkin aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- Eski Uygurcada ve kısmen Karahanlı Türkçesinde bu türden ikili kullanımlara neden ihtiyaç duyulmuştur?
- Bu sıfatların eksiz ve ekli kullanımları arasında anlam ve bağlam farkı var mıdır?
- Konuyla ilgili çeviri etkisinden söz edilebilir mi?

Anahtar Sözcükler: Eski Uygurca, Karahanlı Türkçesi, +*lg*, +*lUg* eki

1. Giriş

Ekin Kökenine ve İşlevine Dair

Eski Türkçe +*lg*, +*lUg* ekine dair en eski bilgiyi Kaşgarlı Mahmut vermiştir. *Divanü Lügati't-Türk*'te ekin sahiplik bildirdiğinden ve mef'ul anlam ifade ettiğinden söz etmiş, sahiplik anlamı için *bedük karınlık er*, *samanlıg er*, mef'ul anlamı için ise *sanglıg er*; *kuruglug yâ* örneklerini vermiştir. Eserde ayrıca *kaf* ve *kef* ayrımına da değinilmiş, +*lg*/*+lUg* ile +*lk* +*lUk* ekinin farklılığından söz edilmiştir (Ercilasun – Akkoyunlu 2015: 219).

Türkçe tarihi ve çağdaş gramerlerin ve konuyla ilgili değişik türde bilimsel yayınların çoğunda ekin kökeninden çok işleviyle ilgilenilmiştir. +*lg*, +*lUg* ekinin kökenine ilişkin olarak W. Bang, *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen II*'de (1922) ekin *il*- "bağlamak, asmak" fiiline -*g* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ve böylelikle "bağlı, asılı" anlamlarına sahip olduğunu bildirir. Bu görüş, Hamilton tarafından da kabul görmüştür (1998: 67). Konuyla ilgili çalışmalarda farklı bir görüş de bulunmamakta, dolayısıyla Bang'ın bu görüşü genel olarak kabul edilmiş görünmektedir. Bunun dışında genel olarak ekin sahiplik bildirme işlevine değinilmiştir. A. von Gabain, *alttürkische Grammatik*'te +*liy*, +*lig*, +*luy*, +*lüg*, n ağzında ayrıca +*lay*, +*läg* biçimlerinde görülen ekin "bir şeyle donanmış olma" anlamı kattığından ve çoğu zaman sıfat yaptığından söz etmiş, Moğolcadaki +*lik* ekinin de aynı işleve sahip olduğuna değinmiştir (1950: 61). T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*'nde ekin "sahip olan anlamında sıfatlar" türettiğinden söz ederek yazıtlardaki *atlıg* "unvanlı", *beñlig* "benli, benekli", *kullug* "köleli, köle sahibi", *künlüg*, "carıye sahibi", *yollug* "talihli, mutlu", vb. örnekleri paylaşmıştır (Tekin 2000: 84). Eraslan da Gabain'in verdiği bilgilere yer vererek Uygur Türkçesinden konuyla ilgili örnekleri paylaşmıştır (2012: 99 vd.). Gabain'in ve daha sonra başka araştırmacıların sözünü ettiği Moğolca +*lig* / +*lig* eki, Poppe'nin bildirdiğine göre "bir şeyin bol olduğunu bildiren adlar" yapmaktadır: *cimislig* "meyve bahçesi, meyvelik" (< *cimis* "yemiş, meyve"), *mıkalig* "etli, şişman" (< *mikan* "et"), *temürlig* "metal" (< *temür* "demir") (2016: 64).

M. Erdal, *Old Turkic Word Formation (OTWF)*'da eke geniş bir yer ayırmış, ekin işlevleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Eski Türkçede ekin yer aldığı örnekler çoğunlukla bugünkü kullanımlarla benzerlik göstermekle birlikte bazı farklılıklar da görülmektedir. Bu farklı kullanımların başında kuşkusuz ekin bugün kimilerince sıfat tamlaması kimilerince takısız isim tamlaması olarak adlandırılan yapıda görev alması gelir. Ek, bir nesnenin neden yapıldığını gösteren yapılarda karşımıza çıkar: *temirliġ tag* (U II 25, 26), *altunluġ lenhua* (BuddhStab II 23), *kümüşlüġ tirgük* (Maitr. 138r/11) (1991: 144). Günümüzde Türkçede *demirli direk* ile *demir direk* arasında bir anlam farkı olsa da Eski Türkçe çeviri metinler için böyle bir fark söz konusu değildir. Özellikle aşağıda ayrıntılı olarak değinileceği gibi, Çince'den çevrilen metinlerde bu tür durumlarda çoğunlukla +*lXg* ve *Ø* ayrımı yoktur.

Ekin kullanımına dair yapısal bir özellik olarak dikkati çeken bir diğer nokta *burkan kutulıg* (USp 106, 87-88), *yélvi barıgılg* (ETS 13, 179) vb. iyelik ekinde sonra +Ilg, +IUg ekinin kullanıldığı örneklerdir. Bunun yanında ekin, çokluk ekinde sonra kullanıldığı az sayıda örnek de tespit edilmiştir: *tengri kızlarlıg* (U II, 30, 29) (1991:150, 151). Ayrıca ekin iki kez art arda kullanıldığı *erklıgılg* (amit1st 6, 7, 8) vb. kullanımlar da dikkat çekicidir (1991: 152). Bu örnekler bir kısaltma grubu izlenimi doğurmaktadır. Erdal, OTWF’de bu çalışmada ayrıntılarına değineceğimiz konu olan ekin sıfatlar üzerine geldiği *edgülg, b(e)klig, mınlıg* vb. çok sayıda yapıyı göstermiş, ancak konuyla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır (1991: 147). Klaus Röhrborn, *Konversion von "Adjektiven" im Altürkischen* adlı makalesinde +Ilg, +IUg ile +Ilg, +IUg eklerinin zaman zaman birbirlerine dönüşebildiğinden söz etmiştir (1995: 136, 137).

+Ilg, +IUg ekinin pek çok durumda olumsuzunu kuran +sIz, +sUz eki için de sıfat işlevli sözcükler üzerinde benzer kullanımın olduğu hatta bu kullanımın +Ilg, +IUg ekine oranla daha fazla olduğu görülür. *Beksiz* “sağlam olmayan”, *meñüsüz* “ölümlü” vb. Uygur metinlerinde +Ilg, +IUg karşılığı bulunan örnekler dışında *çınsız* “gerçek dışı”, *kértüsüz* “gerçek dışı”, *adınsız* “değişmez”, *ezügsüz* “doğru” vb. örnekler çok sayıdadır. Orhon yazıtlarında geçen *tüzsüz* “sadakatsiz” sözü, bu kullanımın Orhon Türkçesinde de görüldüğünü gösterir. Bu kullanımlarda, dilin gelişme sürecinde karşıtı bulunmayan sözün ekli karşıt yapıma çabasının olduğu söylenebilir. Örneğin, Orhon yazıtlarında *beğleri bodunu yeme tüz ermiş* cümlesinde geçen *tüz* sıfatının mecazi “sadık” anlamını karşılayan sözcük, *tüz* sözünün temelde karşıtı olan *egri* sözü değildir. Muhtemelen *egri* sözünün o dönemde mecazi bir anlama sahip olmaması nedeniyle burada, *tüz* sözünün yapıcı karşıtı olan *tüzsüz* sözü tercih edilmiştir. Karşıt anlamlı sıfatlar yerine +sIz, +sUz yapıları sözcüklerin tercihinde çevirilerin etkisinin olduğu da düşünülebilir. Uygur Türkçesindeki metinler için kaynak metindeki sözcük çeviri metinde aynı biçimde yer alabilmiştir. Böylelikle kaynak metinde olumsuz bir yapı ya da sözcük içeren bir söz, Türkçede bu sözün doğrudan sıfat olan karşıtı bulunmasına rağmen +sIz, +sUz ekli olarak metinlerde yer bulmuştur: Örneğin bir kaynak metindeki *temiz olmayan* sözü Türkçede var olan *kırlıg* sözü ile değil, kaynak metnin etkisiyle *arısız* biçiminde yer alabilmiştir.

2. İnceleme

Bu çalışmanın temel konusu, Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan +Ilg, +IUg ekinin, sıfat işlevli sözcükler üzerindeki kullanımı ve bu kullanımın muhtemel nedenleridir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ekin en temel işlevi bir varlığa, kavrama, nesneye ait bulunma bildirmesidir. Bu yönüyle ek, isimler üzerine gelerek çoğunlukla sıfat görevinde kullanılan sözler üretir. Ancak ek, farklı bir kullanımla ortaya çıkar. Bu kullanım özelliğini Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde de kısmen görmekteyiz. Eski Uygurcanın Budhist ve Manihaist çevreye ait metinlerinde, Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi, *ayıg / anıg* “kötü, fena”; *edgü* “iyi”; *meñü* “sonsuz, ebedi” vb. sıfatlar, genel olarak eksiz biçimleriyle kullanılmaktayken kimi zaman bu sıfatların *ayıgılg* “kötü, fena”; *edgülg* “iyi”; *meñülg* “sonsuz, ebedi” örneklerindeki gibi, +Ilg, +IUg ekli kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu türden örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

agırlıg “değerli”

alku éligler kanlar arasınca agırlıg ayagılg (AY 403/12)
“Bütün hanlar arasında değerli(dir)”

éçim taluyka barıp erdini kelürser takı agırlıg bolgay (KP XXIX.-2)

“Ağabeyim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak”

*kınamız olarnı olar yüz ewrerler / yığarlar **agırlıg** mezigitdin ermezler* (Ku. T. 28/82b1)³
“(İnsanları) Mescid-i Haram’dan alıkoyanlar, yüz çevirenler ağır bir cezayı hak etmişlerdir.

yêniklig “hafif, değersiz”

*ançulayu kaltı yazuklug erneş bağı kölöki bukagısı ağırlıg **yêniklig** bar* (Maniheist
Metinler T II D 173b2-420)

“Aynı onun gibi, günahlı kişinin bağı, kösteği değerli değersiz (her şeyi) var.”

arıgsız “kirli, saf olmayan”

*ol yarsınçig etözinteki kan irin **arıgsız** yablak teşilti tökülti* (T II D 176-491)

“O zavallı bedenindeki kan, irin kirli (ve) kötü (biçimde) döküldü.”

*bir **arıgsız** söz meseli bir **arıgsız** yığaç teg koşruldu* (Ku. T. 30/15b1, 30/16a1)

“Bir kötü söz gibi bir köksüz ağaç gibi kurudu (Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkanı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir).”

ne türlüğ **arıgsız** arır yumağın / cahil yup arırmaz **arıgsız** erür (AH 111, 112)

“Pek çok kirli şey yıkanarak temizlenebilse de cahili yıkayarak arıtamazsınız, o kirlidir.”

ayıglıg “kötü”

*bilge biliglig bolu tüketmiş erip birle yana yorisar on **ayıglıg** qılınçıg...*

“Bilgelikle dolup taşmıştır, onun ile yürüsen on kötü ameli ...”

beklig / berklig “sağlam, kapalı”

berklig yek içkekler el tutkalır (TT T II Y 36.11-166)

“Kararlı şeytanlar memleketi zapt eder.”

*ağın kendü **berklig** tili sözlemez biligsiz tili ol sözün kızlemez* (KB 970)

“Dilsiz tutuk diliyle kendini söylemez, cahil bilgisizliğiyle sözünü gizlemez.”

*sen az iüme işler üdişe tapuğ üdi kelse açlur bu **beklig** kapuğ* (KB 554)

“Sen acele etme işler zamanına bağlıdır, zamanı gelince kapalı kapılar açılır.”

beksiz / berksiz “zayıf, sağlam olmayan”

*et’öz érser **b(e)ksiz** menüşüz tétir ..* (AY 613/14)

“Beden ise zayıf ve ölümlüdür.”

*taki yme bo et’öz érser altı kırk törlüğ arıgsızların tolu suv üzeki kergü teg **b(e)ksiz** yarpsız kamag kurtlarını koşuzlarını terginini kannıñ yeriñniñ ornağı sişirin tamurn yörgelmış süñükler ulağı üze tutuşmuş ertiniñ yırnçig yarsınçig erür* (AY 614/8)

*ol tamuluglarıñ körüp samantavrkış yazıdağı kuvramış kuvrag ağısız korkup ayınıp sansarlag meñi toñanañ **berksizin** menüşüzün münin kadağın sakınıp inçe tıp tayırlar* (Mai.Tek.068.12)

³ Bu örnekte görüldüğü gibi, Ku.T.’de Ar. Mescidü’l-Haram, Far. Mezigit-i Mekke, *agırlıg mezigit* biçiminde çevrilmiştir.

edgölüg “iyi”

kim ol kamağ burkanlar barça tınlıgları edgölüg meñilig kıl[g][a]lır üçün bo dar(a)nı nomug yarlıkadılar (AY 355/23)

“Öyle ki o bütün Budhalar tüm canlıları iyi (ve) mutlu kıldıkları için bu dharaniyi söylediler.”

t(e)ñrim küçkeyesi yétmişçe edgölüg taluyunuznuñ tamızımça ülüşin öge tegintim (AY 660/11)

“Tanrım, gücüm yettiğince, okyanus kadar iyi oluşunuzun bir damla miktarınca (sizi) övmeye çalıştım.

anı üçün bilmiş kergek il han edgölüg edremlig bolmak neñ idi kişi yalñukka tayanmakdın ermez (HT VI 44-20)

“Onun için şöyle bilmek gerekir ki bir hanın iyi (ve) erdemli olması için hiçbir insana bağlanmaması gerekir”.

kim montag edgölüg maytrı bodis(a)v(a)tag körgeli küsemeser.. tağı yeme tirig ölüg ol atanur.. (Mai.Tek.008.51)

“Kim bu iyi Maytri Bodhisattva’yı görmeyi arzulamasa o diri iken ölüdür.”

tözün yavaş törölüg edgölüg sav teginürler (Totenmesse 193)

“Asil, sabırlı, törelere uygun iyi söz ulaşırlar.”

burun ığgum erdi kamug edgölüg asiğ kılğay erdi yarıñ belgölüg (KB 1131)

“Önce bütün iyi olanları göndermeliydim. Sonra bana o fayda sağlayacaktı.”

meñölüg “sonsuz, ebedi”

kértü orunug tuymakıg ulug açdım meñölüg nırvan balık kapıgın közüntürü körkitdim .. (AY 368/4)

“Gerçek mekânı hissederek sonuna kadar açtım. Sonsuz Nirvana kentinin kapısını apaçık gösterdim.”

muñlug dintarka buşı bēreñ açın(t)ñ agrın(t)ñ yme tolturuñ ol m(e)ñölüg bar(t)mlık ağılıkıñ(t)zka yme bir köñülün inçe (T II D 173b2-406) man(a)ñ (Manihaist Metinler)

“Zavallı inanmışlara sadaka verin, acıyın (ve) üzülün. Böylece sonsuz varlıkla dolu hazinenizi doldurun ve (saf) bir gönülle öylece inanın.”

ağır taluy öğüzün ünner meñölüg whşıklar turğaru iye basa adasız tudasız bolur (Sekiz Yükmek T-2.09)

ikide biri boldı şeksiz ülüg tirildi ölümsüz uzun meñölüg (KB 1527)

“İkisinden biri şüphesiz pay sahibi oldu, dirildi, ölümsüz (ve) ebedi (oldu).”

meñüsüz “ölümlü”

alku nomı ürlüksüz üzlünçüde meñüsüz bolar yine alkugun biligsiz biligidin tururlar (AY 366/22)

“Bütün öğretisi süresiz (ve) sonlular içinde geçicidir. Ayrıca bütünüyle cehâlet içindedirler.”

öz yaş kentü ürlüksüz meñüsüz erür.. (Mai.Tek.001.02)

“Ömrün kendisi süresiz (ve) geçicidir.”

3. Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde +IIg, +IUg Ekli Sıfatların Görünümü

Uygur Türkçesi metinleri ile Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde tespit edilen +IIg, +IUg eki almış sıfatlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıfat	+IIg, +IUg	+sIz, +sUz
agir	agirliđ	- (yènik, yèniklig)
arig	ariglig	arigsız (kirlig / kkirlig)
ayig	ayiglig	- (edgü, edgülig)
bek	beklig / berklig	beksiz
edgü	edgülig	- (ayig, ayiglig)
meñü	meñülig	meñüsüz (ölümlüg)
yènik	yèniklig	- (agir, agirliđ)

Tablo 1. Uygur Türkçesi Metinlerinde +IIg, +IUg Ekli Sıfatlar ve +sIz, +sUz Ekli Karşıtları

Sıfat	+IIg, +IUg	+sIz, +sUz
açuk	açuklug	- (beklig)
agir	agirliđ	- (yènik)
arig	ariglig	arigsız
bek	beklig	- (açuk, açuklug)
bışığ	bışığlig	-
erig	eriglig	-
meñü	meñülig	-
yek	yeklig “şeytan”	-
yinçge	yinçgelig “ince”	-

Tablo 2. Karahanlı Türkçesi Metinlerinde +IIg, +IUg Ekli Sıfatlar ve +sIz, +sUz Ekli Karşıtları

Sıfat	+IIg, +IUg	+sIz, +sUz
agir	agirliđ KE,	-
arig	-	arigsız KE,
bek, berk	berklig KE,	-
cemâl	cemâllig KE,	-

Tablo 3. Harezmi Türkçesi Metinlerinde +IIg, +IUg Ekli Sıfatlar ve +sIz, +sUz Ekli Karşıtları

Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinden alınan örneklerde ve tablolarda verilen karşılaştırmalarda da açıkça görüldüğü gibi, +IIg, +IUg ekinin kullanımı tüm dönemler için belirli sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcükler içinde *agirliğ* “değerli”, *ariglig* “temiz, saf”, *beklig / berklig* “sağlam, sıkı”, *meñülig* “sonsuz, ebedi” gibi anlamca olumlu sözler dikkat çeker. Sık kullanılan bu sözcükler yanında yine olumlu

anlam ifade eden *edgölüg* ile olumsuz anlam ifade eden *ayıglıg*, *yéniklig* vb. sözlere de bu dönemde kullanılmıştır. Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde Uygur metinlerindeki bu sözlere ek olarak *açuklug*, *yeklig*, *yinçgelik* vb. birkaç sözcüğün daha kullanıldığı gözlenir. Bununla birlikte hem Uygur metinlerinde hem de diğer dönem metinlerinde, metin yayınlarında veya dizinlerde ...+Ilg / +...IUg ile gösterilen kimi sözcüklerin ...+Ilk / ... +IUk ile olması gerekirken bu şekilde okunduğu gözlenmektedir. Bu durum kimi zaman yazar veya müstensihinden kimi zaman da metin yayıncısından kaynaklanmıştır. Bilindiği gibi Uygur alfabesinde hem ince ünlülü sözcüklerdeki *k* / *g*'nin hem de kalın ünlülü sözcüklerdeki *q* / *g*'nin çoğu zaman aynı harfle; Arap harfli metinlerde ince ünlülü sözcüklerde *k* / *g*'nin ve kalın ünlülü sözcüklerde *q* ile başlayan ek aldığına *k* / *g*'nin aynı harfle gösterilmesi, bunun yanında kimi zaman karşılaşılan anlamsal kapalılık bu iki ekin zaman zaman karıştırılmasına neden olmuştur. Ş. Tekin de, Eski Türkçe makalesinde bu iki eki alfabe kısırlığı nedeniyle ayırt etmenin her zaman mümkün olmadığına değinmiştir (1992: 80). Örneğin, *Kutadgu Bilig*'in Uygur harfli Viyana nüshası ile Arap harfli her iki nüshasında /ğ/ ile yazılan *oğuglug* (KB 2453) sözcüğü “uyanık” değil; “uyanıklık” anlamı ifade ettiğinden sözcük *oğugluk* “uyanıklık” biçiminde okunmalıdır. Bunun gibi, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da (124v8) /ğ/ ile yazılan *cehanlug tile-* sözü *cehanlık tile-* “dünyalık dilemek”; *cevân-merdlug* sözü de *cevân-merdlük* “yığıtlık” olarak okunmalıdır. *Nehcü'l-Ferâdis* dizininde *tatuglug* olarak yer alan sözcük ise *tatıglık* (bu tesbihniñ halâvatı ya'ni tatıglıgı İbrâhim peygambar nıñ köñliñe eser kaldı erse... 212/3) olmalıdır.

4. Sonuç

+Ilg, +IUg ekinin Eski Türkçe ve günümüzdeki genel kullanımı dikkate alındığında Uygur Türkçesinde başlayan (başka bir deyişle bu dönemden itibaren metinlere yansıyan) ekin daha çok sıfat görevinde kullanılan sözcükler üzerindeki varlığı özel bir durum teşkil eder. Az önce söz ettiğimiz gibi, bu türden kullanımı Orhon Türkçesi metinlerinde görmek mümkün değildir. Buradan hareketle bu farklı kullanımın nedenleri sorgulandığında akla ilk gelen, çevirilerin etkisi olabileceğidir. Bu açıdan Uygur Türkçesi metinlerinin kaynak dillerindeki durum incelendiğinde şunları söyleyebiliriz:

Çince Uygurcaya çevrilen metinlerin özgün biçimlerindeki bu tür kullanımlarda Uygurcada +Ilg, +IUg ekine karşılık gelen 有 Yöu “var” vb. herhangi bir söz bulunmamaktadır. Bu nedenle ilgili sözcüğün kimi zaman +Ilg, +IUg eki olmaksızın kimi zaman da ekli olarak çevrildiği görülür. Örneğin Çince orijinal metinde yer alan 法 Fâ “kanun” pinyini Uygurca metinlere hem *nom* hem de *nomlug* biçiminde çevrilebilmiştir. Bunun gibi, 福 Fu “nimet” pinyini Uygurca metinlerde *buyan* “sevap” ve *kutlug* “kutlu” olarak görülebilmektedir. Bu durumu pek çok sözde görmek mümkündür: 佛 Fû “Budha” Uygurcada *burkan* ve *burkanlıg*; 府 Fû Uygurca metinlerde *ordu* ve *ordulug*... Buna karşılık sıfatların olumsuz karşılıkları için Çince orijinal metindeki 無 Wú “yok” sözü Uygurca metinlerde çoğunlukla +sIz, kimi zaman da “yok” olarak yer almıştır: 無辯才 Wú Biāncái *tidıgsız tılañurmak*, ... Çince orijinal metinlerde, Eski Çince metinlerde yalnızca olumsuz anlamlı yapılarla 無 Wú “yok” sözünün karşıtı olarak bugünkü Çince zaman zaman kullanılan 有 Yöu “var” sözü, eski metinlerde de kullanılmış ve bu sözler Uygur Türkçesinde +Ilg, +IUg ekli olarak yer alsaydı bu durumu Çinceye bağlamak mümkün olabilirdi. Dolayısıyla ekin Uygur Türkçesinde sıfatlardaki kullanımını doğrudan Çincedeki bu kullanıma bağlamak doğru olmaz. Bununla birlikte az önce söylediğimiz, sıfat görevli sözcükler üzerindeki +sIz, +sUz biçimlerini Çincedeki 無 Wú “yok” + ad (sıfat) kullanımından buradan hareketle +sIz, +sUz ekli yapıların ek karşıtlığı nedeniyle Uygurca metinlere +Ilg, +IUg ekiyle aktarıldığı ve bunun zamanla yaygınlık kazandığı

düşünülebilir: Çince *temiz olmayan Uyg. arızsız* → (buradan hareketle) karşıtı *arıklık* vb. Ancak bu düşüncenin eksik ve cevaplanması gereken birçok soru barındırdığını söyleyebiliriz:

+Ug, +Ug ekli bu kullanımın Çincenin hiç kaynaklık etmediği Manihaist metinlerde de görülmesini nasıl açıklayabiliriz?

Bu kullanımın az da olsa Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde de varlığını nasıl açıklayabiliriz?

Çince ile karşılaştırıldığında daha az Uygurca metne kaynaklık eden Sanskritçedeki –tā eki de +Uk, +Uk veya +Ug, +Ug olarak çevrilebilmiştir. Örneğin Sanskritçe *Nirātmatā* “bensizlik düşüncesi (veya kendini düşünmeyen)” sözüne karşılık gelen ifade Uygurca metinde alfabe yetersizliği nedeniyle *m(e)nsiz tözlüg* veya *mensiz tözlük* olarak okunabilmektedir (Kudara 1988: 32). Ancak karşılığı her ne olursa olsun söz konusu Sanskritçe –tā eki, sıfatlar üzerindeki durumunun Uygurca metinlerdekinden farklı oluşu, Sanskritçe metinlerin yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan kaynaklığının az oluşu vb. nedenlerde Uygurca ve sonraki dönem metinlerini bu denli etkilemiş olamaz. Bunun gibi, Toharcada da Uygur Türkçesinde +Ug, +Ug ekine karşılık gelen –si ekinin varlığı söz konusudur (Tokyürek-Pekacar 2014: 17). Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, az sayıda metnin çevirisine kaynaklık eden Soğudca ve Toharca özelliklerin Manihaist ve Budhist Uygurca ile Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerine etkisini düşünmek doğru olmaz.

Eski Uygurcada ve azalmakla birlikte sonraki dönemlerde çoğunlukla sıfat olarak kullanılan sözcükler üzerine gelen +Ug, +Ug ekinin varlığını yabancı dil etkisine dayandırılmayacağı görülmektedir.

Bizce sıfat işlevli sözcüklerde sıfatla aynı anlamı ifade etmek üzere +Ug, +Ug ekinin kullanılmasının iki temel nedeni vardır:

1. Metinlerde aynı anlamı karşılamak üzere sıfatın +Ug, +Ug ekli kullanımının asıl nedeni anlamı kuvvetlendirme olmalıdır. Bilindiği gibi kuvvetlendirme daha çok anlamca büyüklük, güçlülük, temizlik, çokluk vb. ile bunların karşıtı olan küçüklük zayıflık, kirlilik, azlık vb. ifade eden, iki uçta yer alan sözler için başvurulan, bu anlamları daha da güçlendirmeyi amaçlayan bir yoldur. Metinlerde görülen, konumuzla ilgili örnekler de *arıklık*, *arıklık*, *berklik* / *berklik*, *edgülg*, *menülg*, vb. olumlu anlam ifade eden, insanlık tarihinde ve dinlerde önemsenen kavramlardır. Bu sözlerin karşısında yer alan olumsuz biçimleri de olumsuzluklarının derecesi artırılmak üzere kuvvetlendirilmiş sözlerdir. Uygur metinlerinde rastlanan *miñlig tümenlig* “çok sayıda, binlerce” anlamındaki *miñlig* sözü de çokluğu kuvvetlendirmek üzere kullanılmış bir yapı olmalıdır. Böylece *ëçim taluyka barıp erdini kelürser takı ağırlıq bolgay* (KP XXIX.-2) “Ağabeyim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak”; *t(e)ñrim küç(e)yesi yétmişçe edgülg taluyuznuñ] tamuzınça ülüşin öge tegintim* (AY 660/11) “Tanrım, gücüm yettiğince, okyanus kadar iyi oluşunuzun bir damla miktarınca (sizi) övmeye çalıştım”; *muñlug dintarka buşı béreñ açın(i)ñ agrın(i)ñ yme tolturuñ ol m(e)ñülg bar(t)mlık ağılık(i)zka yme bir köñülün inçe man(a)ñ* (Manihaist Metinler T II D 173b2-406) “dertli din adamlarına sadaka verin. Onlara acıyın ve merhamet edin ve (böylece) (saf) bir gönülle sonsuz hazinenizi yine doldurun (işte) öyle inanın” cümlelerinde geçen *arıklık*, *edgülg*, *menülg* sıfatları temelde aynı anlamı taşıyan *agir*, *edgü* ve *menü* sözcüklerinden anlamca bir derece daha kuvvetlidir. Yukarıdaki örneklerle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Uygurca çok bilinen İyi ve Kötü Prens (Skr. Kalyanamkara papamkara) metnindeki iyi prensin han olan baba tarafından ne kadar sevildiği ve değerli görüldüğü aşikârdır. Bunu küçük

kardeş de çok iyi bilmektedir. İşte cümlesinde “ağabeyim daha değerli olacak” derken değeri daha da artacak demek istemektedir. İkinci örnekte inanan her Budhist tarafından kabul edilen okyanus kadar derin ve geniş iyi oluşun “iyi”liği; üçüncü örnekte de her Manihaistin sahip olduğuna inanılan sonsuz gönül hazinesinin “sonsuz”luğu daha da kuvvetlendirilmiştir. Burada yer alan veya bu sözlerin taşıdığı anlamı içeren sözlerin tarihi ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde ikileme yoluyla da kuvvetlendirilmesi bu konudaki görüşümüzün doğruluğunu kanıtlamaktadır. Türk dil ve lehçelerinde olduğu gibi diğer dillerde de kuvvetlendirme anlamca olumlu ve olumsuz karşıtlıklar üzerine kurulmuştur.

2. Sıfat işlevli sözcüklerde temelde aynı anlamı karşılamak üzere +Ilg, +IUg ekinin kullanılmasında bir diğer etken de ses uyumu olmalıdır. Metinlerden alınan örnek cümlelerde de görüleceği gibi, +Ilg, +IUg ekli bu yapılar Uygurca metinlerde birçok kez ikileme içinde yer almıştır. İkileme içinde, ekin normal biçimde kullanıldığı söz, burada söz konusu ettiğimiz sıfatları da etkilemiş böylece hece tekrarı oluşmuştur: “**edgölüg** edremlig bolmaq” ifadesinde +lig ekini alması anlamca zorunlu olan *edremlig* “erdemli, faziletli”; *agırlıg ayaglıg* ifadesinde de *ayaglıg* “saygı duyulan” sözünün etkisiyle *edgü* “iyi” ve *agır* “değerli” sıfatları aynı anlamda *edgölüg* ve *agırlıg* biçimlerinde kullanılmıştır. Buna *edgölüg meñilig* örneğini de ekleyebiliriz.

Kaynaklar

- Ağca, F. (2010). *Budist Türk çevresi metinlerinde olumsuzluk ve yokluk şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bang, W. (1916), *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen II*.
- Eraslan, K. (2012) *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation I – II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ___ (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill.
- Gabain, A. V. (1959) *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden.
- Hamilton, J. R. (1998), *Budacı İyi ve Kötü Prenses Masalının Uygurcası, Kalyanamkara ve Papamkara*, Simurg Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâti't-Türk* (2015) (hzl. : Ercilasun, Ahmet B. – Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudara, K. (1988). “Über den Chin-hua-ch'ao genannten Kommentar des Abhidharmakośaśāstra”, *Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung*, Wiesbaden.
- Tokyürek, H. ve Çetin P. (2014). Eski Türkçeden günümüze eksiz ad tamlaması meselesi. *Dil Araştırmaları* 15, Güz 2014, s. 9-38.
- Röhrborn, K. (1995). *Konversion von „Adjektiven“ im Alttürkischen*. M. Erdal/S. Tezcan (ed.): *Beläk Bitig*. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag. Wiesbaden, s. 135-140. (Turcologica. 23.)

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara.

Tekin, Ş. (1976), "Eski Türkçe" *Türk dili el kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 142-192.

Kaya, C. (1995), *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
<http://derlem.cu.edu.tr>